

Tur och retur till Filipstad

Med en mild tinnitus som erinran om kanonskotten på Hampton Roads inträdde jag i Filipstads nya kyrkogård en varm sommareftermiddag för att söka lite lugn och ro. Mina tankar cirklade förstrött runt den nyss timade sjöstriden.

Gallergrindarna till John Ericssons mausoleum var öppna och gravkammaren blottad. På kistan och på golvet runt katafalken låg drivor av delvis förmultnade kransar och buketter som trots åldern - nästan hundra år - fortfarande avgav en kärv sky av Calla och Bourbonrosor. Ett stort antal standar vilade mot väggarna, exakt som de ställts av de sörjande. Från taket hängde fanor i svart flor.

Ut ur kammaren trädde nu en tvättäkt G.I. med karbinen i vänster armveck, lerstänkt fältuniform, damasker och kängor, hakremmen dinglande från hjälmen och en öppnad fältflaska i höger hand. Han kisade mot solen och gick sedan ett tiotal meter i gruset. Sedan gjorde han en ironiskt perfekt helomvändning och betraktade monumentet.

Som en svulstig fortifikation låg det där med sina väggar och pelare av granit, omgärdat av en grovsmidd kedja på stenfundament. En sockel högst upp var krönt, icke av en propeller utan en kanonkula, på vilken en örn med utbredda vingar just landat. (Kulan kunde dock vara en jordglob.) Från soldatens blickpunkt bildade monumentet en kraftfull uppåtrörelse med örnen som logiskt klimax.

Denne G.I., som för övrigt hade en säregen likhet med hjälten på ett klassiskt David Duncan-fotografi, lyfte nu sin fältflaska och mumlade, here's to you, buddy. Han drack så häftigt att vätskan rann nedför hakan och blandades med svett i skäggstubben. Så grinade han åter mot solen och gick därefter på nytt in i maosoleet, tydligen besvärad av värmen utomhus.

Jag blev naturligt nog lite förbryllad över denna uppenbarelse, men ännu mera nyfiken, så jag följde försiktigt efter och ställde mig i skuggan av en mindre cypress,

varifrån jag osedd kunde följa händelseförloppet.

Väl inne började han lite tvekande gå runt kistan. Sedan lutade han karbinen mot katafalkens kortsida och placerade försiktigt hjälmen på kistlocket i höjd med John Ericssons huvud. Min sikt var tillfälligt skymd och jag såg inte riktigt vad som sedan hände. Jag tyckte mig höra gnissel av en dörr, följt av ekande steg, småspringande, med gnisslande klackjärn.

Jag tvekade en kort stund och följde sedan efter in i dunklet. En hemlig krypta under mausoleet, vem hade kunnat ana det? Kanske fanns där skatter, antikviteter eller unika dokument, rentav originalritningar till en genial ångmaskin.

Tyvärr måste jag därefter tvingas acceptera mina varseblivningars tillkortakommande; den dörr, genom vilken min G.I. tycktes ha passerat, var försvunnen. Den orubbliga granitväggen visade inte minsta glipa vid mitt ivriga granskande. Och när jag sedan vände mig mot kistan, fann jag att också karbinen och hjälmen var borta.

Mitt hörselsinne verkade emellertid fortfarande vara intakt. När jag höll andan kunde jag uppfatta ljuden av steg, svaga men omisskännliga. Jag började röra mig försiktigt på tå och märkte att ljudet förstärktes eller blev svagare, beroende på var jag befann mig i kammaren. Lite metodik om jag får be, sade jag till mig själv, och delade in golvet i mentala rutor, som jag vartefter graderade med subjektiva ljudvärden. Rätt snart gick det upp för mig att stegljuden kom från själva kistan, mystiskt men ovedersägligt, och jag beslöt mig för att undersöka den närmare.

Kistan – en verkligt gedigen sådan – vilade således på katafalken, som egentligen var ett slags ramverk av stål med gjutna hjul och försett med dragstänger. Från den översta ramen till golvet hängde ett konstfullt draperat svart kläde runt hela vagnen. Tyget skimrade i mögelgrönt men verkade för övrigt intakt. Jag tvekade ett ögonblick och lyfte sedan på draperiet i höjd med kistans huvudända. Det blev omedelbart tydligt varifrån ljuden kom. Mitt under vagnen öppnade sig mynningen till vad som kunde vara

en katakomb, och därifrån ljud inte bara steg utan ett mummel av röster blandade med mekaniskt slammer. Jag kröp med visst besvär fram till öppningen och fann att en stentrappa med ledstänger av järn ledde ned i underjorden. Trappan kurvade i spiral och var svagt upplyst av någon dold ljuskälla. Frestelsen att fortsätta var naturligtvis för stark, och jag inledde genast nedstigningen med händerna på räcket.

Efter ett femtiotal steg nådde jag plan mark eller golv och ljuset blev starkare. Jag befann mig i en hangarliknande hall, kanske tvåhundra meter i omkrets, med tak i fackverkskonstruktion och utefter väggarna ett antal bås av varierande storlek, åtskilda av flyttbara skärmväggar. I varje bås befann sig en eller flera personer, en del tydligen sysselsatta med maskiner och verktyg (därav slamret).

So you found us at last, huh, hördes en munter stämma med tydlig midwestern dialekt bakom min rygg. Jag svängde runt och där stod min G.I. brett leende, med hjälmen på nacken. Now what, började jag stamma men soldaten avbröt mig genast. Ta det lugnt, sade han, allt har sin förklaring och alla mysterier kommer att uppenbaras i sinom tid. Först ska vi emellertid göra en ordentlig rundvandring så du får se vad folk håller på med här nere. Jag kan garantera att du blir intresserad.

Full av frågor och nyfikenhet följde jag nu min G.I. till det närmaste båset, som dominerades av stor fondvägg. På väggen projicerades en landskapsbild med ett halvt igenvuxet kärr i förgrunden. Framför denna bild knäböjde en kvinna, som med ett sibyllinskt leende betraktade ett par kopulerande ödlor. Dessa djur var knappt två meter långa och mörkt blå med gula, längsgående linjer. Kvinnans löje var som sagt gåtfullt, men utan nedlåtenhet eller malis; när våra ögon möttes kände jag en angenäm stöt av igenkännande. Efter några sekunder kom förälskelsen krypande, instinktivt och oreflekterat, och jag började fiska i frasförrådet efter en lämplig approach. Men min ciceron drog mig i armen och förde mig till nästa avbalkning.

Här baxades just en tre meter hög skulptur av en hand upp på ett lågt podium av

bjälkar. Baxandet utfördes av två halvnakna, atletiska karlar under överinseende av en liten senig man i vit rock och basker. Försiktigt, för helvete, skrek han, den är inte gjuten än. Jag förstod väl hans ängslan, ty handen var byggd av armerad gips och uppenbarligen skör som en antik vas. Efter några minuter stod verket i relativ trygghet på underlaget, och jag började granska det mer i detalj.

Gipsen hade patinerats av hantering och påslammad limfärg och hade därav fått en tämligen mörkt gråblå nyans. Ytan var skrovlig som urberg och mitt i handflatan fanns en ojämn urgröpning som ett frätsår. Handen hade stelnat i en grandios gest med rakt pekfinger som från en allegorisk barockmålning. Jag fann uttrycket mycket starkt och vände mig till baskermannen/skulptören. Maestro, sade jag, en enorm gestaltning. Ni måste vara mycket nöjd med ert verk.

Skulptören tände omedelbart. Nöjd, skrek han, tror fan att jag är nöjd, men vad i helvete hjälper det? Beställaren är helidiot och de övriga avnämarna minst halvidioter. De betalar för att de är tvungna och ställer sedan verket så att ingen kan se det. Tala om att kasta pärlor för svin. Jag insåg att mästaren nu blivit inkommunikabel och förenade mig åter med min ledsagare.

Vi gick några steg, och jag blev medveten om en stickande odör av formalin och tvättsprit, som uppenbarligen emanerade från det närmaste båset. Detta rum kunde närmast beskrivas som en korsning mellan slakteri och kemiskt laboratorium. Till höger stod en slaktbänk med en yxa och skarpslipade krumknivar, därintill en bandsåg omgiven av blodiga låror, och utefter väggen svarta plastsäckar med okänt innehåll. Rummets vänstra del upptogs av rostfria arbetsytor med avrinningshål samt en samling kirurgiska instrument i skålar. Vid den väl upplysta arbetsplatsen stod en mansperson i grön overall och plastbasker och betraktade nöjt ett manshuvud, tydligen nyss avskilt från kroppen. Jag kände ett visst obehag, ty huvudet var likt mitt eget: flintskalle, grå hårkrans, vit mustasch och skäggstubb.

Utmärkt, sade personen, ni kommer precis lagom för att se slutmomenten. De är faktiskt de intressantaste och inte så - messy. Han log när han använde det engelska ordet och nickade mot slaktbänken. Jag börjar, fortsatte han, med att skölja blodkärl och håligheter med sprit och därefter med formalin. Han körde in en kraftig spruta i halsartären och tryckte på. Först kom bara blod och lymfa, men efter några minuter endast klar vätska. Ett problem med denna typ av preparat har tidigare varit oestetiska färgförändringar, sade han, men det har jag personligen löst. Mina huvuden håller sig garanterat minst tjugo år, vilket är rekord i branschen. Han flinade självbelåtet. Yrkeshemligheter, förstår ni!

Efter att ha rengjort dess inre, tog mannen huvudet mellan sina händer och granskade ansletsdragen mycket noga. Det är detaljerna som gör det, förklarade han, lite lasyr på cornea, lite rouge och ögonskugga, och som kronan på verket en fixerad, leende munvinkel. Och så var det presentationen. Han vände sig mot ett hyllskåp fullt med glasbehållare av varierande storlek och form. Efter en del om och men valde han ett svagt bukigt kärl med inslipat lock. Ah, utsökt, sade han och kysste fingertopparna som en fransk *chef*. Lite ballast bara, så blir allt perfekt. Han klämde fast en ordentlig blybit inuti huvudets hals och lirkade sedan ner det i burken. Från en stor tillbringare hällde han nu försiktigt vätska över huvudet. Mest sprit, sade han, anrikad med mina hemliga tillsatser. Nå, vad tycker ni, sade han till slut, visst är det ett mästerverk?

Eftersom jag inte hade något att jämföra med, kunde jag bara hålla med. Glaset och vätskans optiska egenskaper gav en stark illusion av liv, och vid olika synvinklar förändrades ansiktsuttrycket från vemod till löje. Det är verkligen fantastiskt, sade jag lite tveksamt, men avbröts av mannen. Kom nu hit se på min övriga kollektion, sade han och visade på en rad preparat i olikformade kärl. Jag behövde bara kasta en blick på dessa för att mitt obehag skulle närma sig panik. Här fanns min hustru, leende, min dotter, jag själv i flera versioner, och som en surrealistisk klimax en naken hjärna iförd

gasmask. Min egen G.I. insåg nu att jag fått mer än nog, så han tog mig vänligt under armen och förde mig vidare.

Vi närmade oss nu en från de övriga båsen avvikande konstruktion: en kopparglänsande halvsfär, kanske fem meter i diameter, med perifera slitsar och som långsamt vred sig kring lodaxeln i en cirkulär bana av metall. Vår ankomst observerades tydligen, ty rörelsen avstannade och en manlucka öppnades ljudlöst. Nej ser man på, hördes en beslöjad röst, vår gäst från den yttre verkligheten, så angenämt. Stig på för all del och betrakta den inre diton, okänd för de flesta och garanterat educerande. En gracil hand vinkade inbjudande från öppningen.

Innan du går in, sade nu min G.I., måste vi ta avsked, eftersom jag snart lämnar dig. Han log brett, gjorde tummen upp tecken och försvann sedan med samma klirrande klackjärn.

Förbryllad gjorde jag en ansats att följa efter, men anropades otåligt av mannen i sfären. Vad väntar ni på, sade han, här inne finns lösningar till världsrymdens gåtor ävensom svar på det mesta annat, och ni står där och velar. Kom in för fagre Jupiter! Jag kunde naturligtvis inte motstå denna maning, utan kröp in genom luckan som ljudlöst gled igen bakom mig.

Halvklotets inre påminde starkt om cockpiten i en rymdkapsel. (Jag hade studerat en sådan på flygmuséet i Patterson AFB, som jag besökt för några år sedan.) Två tillbakalutade förarplatser var monterade framför två delvis identiska indikatorpaneler. Utom de vanliga flyginstrumenten fanns mellan sittplatserna ett slags periskopliknande anordning med dubbla okular, som uppenbarligen kunde användas samtidigt av piloterna. Rymd mannen var en liten tanig person i sjuttioårsåldern, som emellertid rörde sig snabbt som en iller i det trånga rummet. Hans ansikte var blekt och håligt med glesa skäggtuvor och hans ögon abnormt stora och mörka och med nästan outhärdlig intensitet. Han talade utan uppehåll.

Sitt i vänstra stolen, sade han, och agera som den kapten ni innerst inne är. Spänn fast och följ med i checklistan. Jag försökte protestera. Men för fan, sade jag, jag kan inte flyga. Det mest komplicerade jag framfört var en motorcykel i min ungdom. Bullskit, sade rymdmannen, denna farkost är överjordiskt ergonomisk och användarvänlig och, tillfogade han, vem har sagt att vi ska flyga? Och med det fick jag låta mig nöja.

Under det jag spändes fast i stolen försökte jag förstå innebörden av mina senaste upplevelser, men avbröts av den otålige rymdmannen. Hör upp, skrek han, jag sade lås gyrot, ingenting annat! Därefter tog vi bränslekran, oljetryck, kabinlåsning och åtskilligt som var helt okänt för mig. Till sist var vi framme vid startsekvensen och jag fick uppdraget att övervaka fuel-flow, vad nu det var för något.

Starten var odramatisk: en svag darning och sedan ett lätt tryck i rumpan som tecken på att vi accelererade. Jag kikade genom de små runda ventilerna men kunde endast se ett pulserande töcken. Rymdmannen var emellertid i sitt esse. Vi befinner oss nu i ett vetenskapligt limbo, sade han, och det är bara jag som vet hur man kommer dit. Den mängd snillrik forskning som har fordrats för detta är... Men, avbröt han sig, det kan ni självfallet aldrig förstå. Nu ska vi penetrera *the interspace*, som jag kallar det. Ställ in okularens ögonavstånd och använd dessa två rattar för rektascension och deklination. Jag ställde in okularavståndet, böjde mig mot instrumentet och – såg.

Det jag såg så häpnadsväckande klart och tydligt var ett celest sceneri utan motstycke i min erfarenhet; samtidigt fick jag en stark känsla av *déjà vu*, som jag som vanligt inte kunde relatera till något tidigare upplevt. Vad är detta? utbrast jag och såg på rymdmannen. Tja, svarade han och log mångtydigt, ska vi säga planeten Id?

Jag började nu studera planeten mer i detalj med hjälp av periskopets variabla förstoring. Från lockande klyftor och små kraterberg steg ljusgrå rök, som antydde dolda krafter under ytan. Plötsligt upptäckte jag en mänsklig gestalt som svävade över en dyster slätt, punkterad med svarta brunnar. Personens vänstra öga var uppsvällt och

skelade stelt mot rymden, medan det högra skuldmedvetet fixerade planetens yta. Det var svårt att avgöra om denna person var man eller kvinna.

I själva verket förändrades personens ansikte kontinuerligt men mycket långsamt: en degig metamorfos som uteslöt möjligheten till definitiv precisering. En ytterligare komplikation var dessutom att himlakroppen nedanför tycktes skifta utseende i takt med personens förvandlingar.

Under en manlig fas genomgick ansiktet nu en signifikant växling till ivrig beslutsamhet; om det var till kamp eller flykt var omöjligt att säga. Efter några ögonblick gav emellertid svaret sig själv. En hotfull skara astronauter i NASA:s silverdräkter med amerikanska flaggan på axeln kom målmedvetet glidande upp från Id. Innanför deras hjälmfönster flimrade krigs- och avrättningsscener med stor tydlighet. Det var uppenbarligen omöjligt för den svävande mannen att avvärja faran, och han rymde helt sonika genom ett av dessa rymdens maskhål, vilkas existens bedyras av de duktigaste kosmologer.

Om de förföljande astronauterna utnyttjade samma utgång såg jag ej, försvunna var de likväl. Jag sökte lite planlöst i rymden kring Id, då jag slogs av en tanke. Kan man även se vår egen planet i detta instrument, frågade jag rymdmannen, som därvid log en smula överlägset. Självfallet, svarade han, det är faktiskt just det som är iden med det hela. Är det någon särskild del eller episod som skulle intressera? Jag skulle vilja se striden mellan Merrimac och Monitor, sade jag, är det möjligt? Löjligt enkelt, sade rymdmannen och skruvade på periskopet, håll till godo!

Jag hade först lite svårt att lokalisera mig, ty landskapet var orienterat med söder uppåt; snart nog kunde jag dock identifiera den långsträckt halvön som skilde Atlanten från Chesapeake Bay, och därefter Hampton och Norfolk, på var sin sida av det strategiska inloppet till Richmond: Hampton Roads. I farvattnen utanför Sevels Point var kampen i full gång mellan de två fartygen, men trots ymnig förekomst av

krevadmoln, mynningsblixtar och vattenuppkast verkade kombattanerna tämligen oskadade. De representerade två helt olika konstruktionsprinciper: Monitor med låga fribord och en enda kanon i ett rörligt torn och svår att träffa, Merrimac en bepansrad lada som bara kunde avge breddsidor på gammalt vis.

Båda fartygen hade usla manöveregenskaper, Monitor dock något mindre usla, och kunde därför gira runt sin motståndare och relativt ostört utöva prickskytte på pansarladan, som inte fick sina fasta kanoner att bära. Merrimacs befälhavare insåg att striden bara kunde sluta på ett sätt, och sökte därför skydd under sydstaternas långskjutande kustbatterier. Jag blev alltmer fascinerad av skådespelet och bad rymdmannen att minska vår höjd. Visst, svarade han tjänstvilligt, men det blir din sista önskan för den här gången. Nu får du klara dig själv.

Vi sjönk sålunda långsamt allt närmare krigsskådeplatsen, och allt fler fartyg trädde fram ur krutröken. Avmastade fregatter och ett linjeskepp drev hjälplöst i den måttliga brisen. Ett stort antal slupar och några mindre hjulångare försökte med hjälp av signalflaggor och semaforer bistå huvudaktörerna med råd och anvisningar, uppenbarligen med ringa framgång. När nu landkonturerna blev allt tydligare, blev jag medveten om en långsam men ögonskenlig distorsion av terräng och hav. The Bay började försvinna helt, och the Roads liknade mer och mer en långsträckt insjö med pittoreska åar som tillflöden. Den lilla staden vid sjöns norra ände hade heller ingen som helst likhet med Richmond.

Utan minsta känsla av transient fann jag mig således sittande på en grön parksoffa vid sjön Daglösens inre hamn en mycket varm eftermiddag i augusti. På vattnet gled skalamodeller av Monitor och Merrimac, uppbyggda av trä och masonit och framdrivna av utombordsmotorer. Knallskott avlossades då och då för att simulera strid. Ett tjugotal meter från min parksoffa hade en gammal fälthaubits förts i eldställning.

Kanonservisen, väloljad av snus och hembränt, flinade åt mig, och pjäschefen i

uniform m/ä vrålade, hördu akta däj nu för nu smäller dä. Och det gjorde det verkligen.

Så med en mild tinnitus som erinran om kanonskotten på Hampton Roads inträdde jag i Filipstads nya kyrkogård för att söka lite lugn och ro.

BENGT BERGSTRÖM